

Mica VRHOVAC:

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-008-041

ILEGALCI U PRIJEDORU

Okupacija zemlje zatekla me je u Prijedoru, gdje sam radila kao učiteljica. Na dan napada Njemačke na Sovjetski Savez, kod mene i Milana, u naš stan, došao je Esad Midžić. Sjeli smo u dvorište u ljetnoj kuhinji gdje je Esad ručao. Rekao nam je da ide u Kozaru i zamolio me da javim roditeljima da se ne brinu za njega i da ne misle da je uhapšen, već da je otišao u Kozaru.

Tih dana primljena sam u Komunističku partiju. Primljena je i moja sestra Zdravka Stefanović, zatim Nevenka Antonijević /sada Pucar/, Mira Cikota je, mislim, već bila član partije. Bilo je to u mom stan, došao je Duško Brković i rekao mi: "Drugarice Mico, ti si od danas član partije!" Duško je od ranije bio član partije i kao radnik aktivan i cijenjen među mladjim ljudima.

Sekretar nam je bio Muharem Suljanović. Nekoliko sastanaka održali smo i u našem stanu. Pored Muharema Suljanovića, sekretara, članovi partije su bili: Mira Cikota, Nevenka Antonijević, Zdravka Stefanović, Mica Vrhovac, Esad Kapetanović i Dževad Midžić, a kasnije Vuka Miodrag i Ajša Maličević, ranije skojevke.

Dvadeset i drugog juna 1941. dogovorili smo se da idemo na plažu na Sani. Kasnije sam doznala da su je nazivali komunističkom plažom. /Iznad mosta na Žegeru, na desnoj obali Sane/. Toga dana su bili Milan Vrhovac i ja, moja sestra Zdra-

vka, Nevenka Antonijević, Mira Cikota, njen muž Božo Cikota, Esad Kapetanović, Vidojka Vuković, kćerka naše gazdarice, Vukovićke. Ona je bila maturant i veoma dobra omladinka. I kod nje smo slušali radio vijesti, hvatali proglaš CK KPJ itd.

Na plažu smo pošli na cijeli dan. Dok smo ručali, primjetili smo na drugoj strani rijeke Djordju Vidovića koji je prepoznao mog brata Jocu pa je vikao: "Stefanović!", mašući rukama. Brat je pošao prema Djordju. Kada se vratio obavijestio nas je da na plaži niz Senu sve hapse, te da bježimo. U jedan čamac su sjeli mlađji - Joco, brat Vuke Miodrag, Braco, te još neki, a drugi čamac smo sjeli mi: Milan i ja i sestra Zdravka. Brat Joco je izišao kod kuće popa Zelenike, a mali Miodrag, u to vrijeme dječak, donio mu je odijelo pa se Joco presvukao i otišao u Čirkin Polje, prema Kozari.

Ja i Milan smo došli kući, ali se nismo dugo zadržali u stanu, nego smo otišli kod gazdarice Vukovićke. Ona nam je rekla da su nas tražile ustaše. Milan se na brzinu spremio i otišao preko njiva u Mediće kod sestre, a odatle dalje. Trebalo je samo da se skloni iz kuće. Uskoro, nakon nekoliko minuta, poslije Milanovog odlaska, došla su opet dvojica ustaša. Našli su kćerku stare Vukovićke, Vidojku Vuković, koja je tog dana sa nama bila na plaži, te su je piteli gdje se nalaze Milan i Mica Vrhovac. Izgleda da su bile ustaše sa strane koje nas nisu poznavale, pa su se interesovale da li smo stariji ili mlađji. Ja sam ih posmatrala iza zavjese, iz stana. Vidojka im je rekla, kako smo mi izgleda čuli za hapšenje pa smo otišli preko Sane, prema Ljubiji. Jedan od njih je držao bombu u ruci i govorio je kako će baciti bombu, dok je drugi

imao pištolj i hvališući se pričao je kako gadja na 600 metara, te da idu za nama.

Prvih dana okupacije skoro svi učitelji, među kojima i ja, bili su osuđeni na izganjstvo u logor. Tada je uslijedilo i tzv. pokrštavanje, prelazak na rimokatoličku vjeroispovjest. Bili smo prisiljeni da predjemo na rimokatoličku vjeru. Očekivali smo da nećemo biti uznemirevani i proganjani, obzirom na prihvatanje druge vjeroispovijesti. Međutim, to nije doprinjelo našoj sigurnosti i opet je prijetila opasnost da budem internirana u logor Jasenovac. Uskoro je i dr Mladen Stojanović izbjegao iz zatvora, u Kozaru. Ja sam tražila da i ja krenem, jer sam kao učiteljica bila predviđena za internaciju u logor, dok sestre Zdravki, Miri Gikoti i Nevenki Antonijević, pošto nisu bile učiteljice, trenutno nije prijetila ovaakva opasnost.

Dobro se sjećam da je dr Mladen Stojanović u pismu iz Kozare poručio: "Radite kako znate, jer nam tu trebate kao kapi rose za sušu". To je bilo naredjenje da treba ostati u gradu i raditi i da nemamo ođobrenja za odlasak u partizane.

Bila sam u to vrijeme otpuštena iz učiteljske službe i preporučeno mi je da idem u Hrvatsku i da budem učiteljica. Na ovo sam dala ostavku na službu i rekla da ne mogu ići na službu u Hrvatsku, jer da mi je muž Milan otišao u Beograd. Oni još nisu bili nađisto gdje se ko nalazi, da li je otišao za Kozaru, za Srbiju i sl. Ja sam stalno tvrdila da je Milan u Beogradu i da ođekujem da mi javi pa da ću krenuti kod njega. Na taj nađin sam uspјela da ne budem premještена u Hrvatsku. Istina, tražila sam da mi daju da radim u školi u Orlovcima, ali to nisam dođila i tako sam ostala bez zaposlenja.

Za sve ovo vrijeme članovi partije su održavali sastanke i dogovarali se šta treba raditi. Iz Kozare smo dobijali letke koje smo u Prijedoru prekućavali i umnožavali. Na tome su radile Nevenka Antonijević i Zdravka Stefanović, a moj rođak Bogdo Stefanović, koji je poginuo u partizanima i ja umnožavali smo letke u kući mojih roditelja. Obično smo izvlačili na šapirograf, a zatim rasturali po gradu. Ubacivali smo u njemačke kamione, ostavljali u kafanama, ostavljali na ulici i sl.

Prvo Mladenovo pismo iz Kozare dobila sam preko Ruže Utješinović. Jednoga dana, išla sam kod roditelja. Moglo je to biti avgusta - septembra 1941. poslije pokolja u Prijedoru, koji je izvršen 30. i 31. jula 1941. Kada sam došla kući rekla mi je stara Vukovićka, čija je kćerka stradala, da me je tražila jedna žena. Napomenula je da je u sredjoj haljini, ali da nije ni jedna Milanova sestra, jer ih ona poznaje. Samo je pitala za mene i vratila se. Rekla je da je skoro bila tu i da sam je čak morala sresti. Vratila sam se brzo, jer sam pretpostavljala da je to veza iz Kozare. Susrela sam ženu koju do tada nisam poznavala. Zaustavila sam je i interesovala se da li me je ona tražila. Stala je i posmatrala me. Bila je preplašena i nepovjerljiva. Zapazila sam to pa sam joj rekla: "Izgleda da se mi jedna drugo plašimo". Tada me je ona upitala: "Da li si ti Mica Milanova?" Onda mi je predala pismo. Rekla je da joj je ime Ruža. Pozvala sam je u kuću. Kada smo ušle u kuću i zaključale, vidjela sam da je pismo Mladenovo.

U pismu je tražio mnogo lijekova. Pored toga, tražio

je i obavještenja o neprijateljskoj vojsci, političkom stanju, u Prijedoru i sl. Rekla sam Ruži da dođe za nekoliko dana. Odnijela sam pismo Miri Cikoti, jer smo se u njenom stanu sastajali. Bio je zgodan prolaz kroz stolarsku radionicu, koja se nalazila ispod stana. Tada smo se dogovorili šta će ko tražiti od lijekova u Babića apoteci i u Hišmanovoj, gdje je već bio postavljen komesar ili povjerenik, kako su ga zvala ustaške vlasti. Znam da sam ja uzela da kupim glicerina za šapirograf. Išla sam kod braće Babića, inače smo se od ranije poznavali, te sam tražila jednu flašu, ne baš veliku, oko 200 grama glicerina. On mi je rekao: "Šta će vam toliko glicerina, nećete valjda praviti barut." Rekla sam mu da mi je glicerina potreban za kozmetiku, ali je i ovdje bio dosjetljiv pa je dodao da bi stavio malo parfema unutra. Bila sam u nedoumici da li će parfem uticati na šapirograf i izradu, ali sam rekla apotekaru Babiću, neka u glicerinu stavi parfem. Tako smo ipak uspjeli doći do glicerina koji nam je bio potreban za umnožavanje teksta, uglavnom letaka, koje smo dobijeli iz Kozare.

Pored letaka i prikupljanja pomoći, u novcu, odjeći, obući i hrani, radili smo i na drugim zadacima. Mira Cikota je od oca, dobila 250.000 dinara koje je trebalo da prenese u Beograd, jer su njeni izbjegli u Beograd. Ona je ovaj novac dala za Partiju, odnosno za razne potrebe koje je trebalo podmiriti u kupovini i nabavci. Sve je to ostalo u Prijedoru, ni dinara nije poslala u Beograd. Ovim novcem mogli smo dosta stvari da kupimo i pošaljemo u Kozaru.

Opet su nam dolazili letci iz Kozare koje je trebalo prekućavati i umnožavati. Letci su upućeni građanima - Srbima,

Muslimanima, Hrvatima, omladini, svim slojevima u Prijedoru. To je stajalo kod mojih roditelja. Bogdo i ja smo umnožili. Muharem Suljanović, naš sekretar, trebalo je da dođe po to, ali nije dolazio. Jednoga dana je došao. Iako je bila vrućina, on je na sebi imao mantil. Malo smo posjedili i razgovarali, a zatim je on sve letke uzeo, stavio oko sebe i obukao mantil te otišao. Drugog ili trećeg dana bila je provala u Bosanskom Novom pa je provaljen i naš rad u Prijedoru. Muharem nije stigao da podijeli letke, a trebalo ih je slati u Sanski Most i druga mjesta, te su kod njega našli ove letke. On je počeo da bježi. Pucali su za njim i ranili ga, a zatim uhvatili i uhapsili. O-tjeran je u Banju Luku, i sproveden u Zagreb. Tada smo novcem koji je dala Mira Cikota platili delegaciju koja je išla Anti Paveliću. Išli su neki ugledniji muslimani iz Prijedora, da mo-le da ne strijeljaju Muharema. I stvarno, Muharem nije strije-lja. Javio mi se jednom iz Lepoglave, gdje je bio u logoru. Muharem je, tako se pričalo, poginuo prilikom oslobodjenja Zagreba 1945. Navodno su robijaši bili na radu i on je poginuo.

Dobili smo mašinu od Milana Ćirića, učitelja. On se mnogo plašio da se ne otkrije ova mašina. Tada ih nije bilo mnogo u privatnoj svojini. Kada nam je dao mašinu Mira Cikota je iznijela iz njegove kuće u korpi. To je bilo početkom sep-tembra 1941. Došla je Nela Bojanić, učiteljica u Lamovitoj, u Prijedor i sada sam i ja imala zadatak da odem u Lamovitu sa njom a zatim da se vratim. Pored ove mašine nabavili smo još nešto papira i drugog. Sada je konačno trebalo da oni gore po-čnu da pišu letke, odnosno prekućavaju, što smo radili mi u Prijedoru. Poslali smo i jedan šapirograf koji je iznijela Ma-rija Popović, a sada je išla i mašina.

Mašinu nismo mogle nositi ni ja ni Nela Bojanić. Zato smo koristile čovjeka koji je bio u domobranima, a radio je za nas. Bio je to Derviš Sivac iz Prijedora. Dogovorili smo se sa njim da ćemo mi stvari sa mašinom staviti u vreću, a on će da unese u voz koji ide prema Omarskoj. Dogovor je bio da on kao domobran unese stvari u voz, a mi ćemo biti u vozu. Trebalo je da ih stavi pored nečijih stvari, a mi ćemo ići za njim i paziti. Tog dana išao je i Todor Marković, trgovac, koji je imao trgovinu u Omarskoj. I on je iz Prijedora nosio robu, kafu, šećer i drugo.

Sjedili smo na stanici u Prijedoru. Ustaše su krstatile i pazile ko ulazi i izlazi iz voza. Pregledali su karte, zatim prtljag i šta u njemu nose putnici. Sivac je našu vreću stavio na ledja i pogledao prema nama da li ga pratimo pa smo za njim ušle u vagon. Tamo su bile stvari, sanduci i vreće Todor Markovića; tu je Sivac spustio i našu vreću, a zatim je izišao. Nas dvije smo ostale u vozu. Naišle su ustaše da kontrolišu. Udarali su nogama u sanduke Markovića, interesujući se čije su stvari. Todor se uplašio i poblijeđio, jer smo mu rekly da su tamo i neke naše stvari i da kaže da je sve njegovo. Todor se izvinjavao ustašama zbog stvari rekavši da ih nije imao gdje staviti, ali da uskoro izlazi. Nas dvije - Nela i ja, stajale smo kod prozora i posmatrale šta će da rade ustaše u vozu. Pregledali su i naše legitimacije i otišli.

Na stanici u Omarskoj su čekala kola koja su došla po stvari Markovića, gdje smo stavili i našu vreću. Ubrzo su došla druga kola. Bila su to partizenska kola. Sjele smo i stavile stvari te krenule dalje. To je u stvari bio moj prvi

susret sa partizanima. Bilo je to na putu od Omarske za Lamovitu kod kuća Obradovića. Odjednom se začulo vojničko: "Stoj, ko ide, ovdje patrola". Bila je noć. Nela je znala ugovoreni znak pa se javila. Prišao nam je Branko Obradović i mislim Brane Prokopić, a čini mi se i Ibrahim Kahrić. To je bila prva partizanska straža koju sam srela.

Ja sam se zatim vratila u Prijedor. Nastavila sam i dalje sa radom. Bila je dobro organizovana partijska i skojev-ska organizacija. Sjećam se da smo imali svoje punktove na Urijama, na ljubijskoj stanici i drugim dijelovima grada. Međutim, kasnije je došlo do toga da su ustaše napravile spisak za hapšenje. U prvo vrijeme hapsili su Srbe, ali su kasnije osjećajući da postoje grupe u gradu, koje rade ilegalno, pa su na spisak stavili i one za koje su pretpostavljali da bi mogli biti uključeni u rad. Došli su na red članovi partije, skojevci i simpatizeri i naši saradnici.

U to vrijeme u Prijedoru je kotarski predstojnik bio Biturajac, koji nam je mnogo pomagao. Iako je i ranije bilo hapšenja sada se spremalo masovnije hapšenje po Prijedoru. Bio je sačinjen spisak za hapšenje. Moguće je to bilo u oktobru 1941. Na dan prije ovoga hapšenja Biturajac je došao kod Mire Cikote u stan /Božo Cikota je bio sudija/. Biturajac je donio spisak lica koja su predviđjena za hapšenje i pokazao Miri. Zamolio je Miru: "Izaberite vaše ljude, ali nemojte sve, jer mene ne pitaju. Ovo sada hapse ustaše, a ne kotarska vlast. Izaberite i javite, jer ja do poslije podne neću izdati nalog za hapšenje". Tada je mislim otišao Bodo Stojnić, otišla sam ja i ne znam ko je još bio. Odabrano je uglavnom nekoliko komunista.

POKOLJ GRADJANA U PRIJEDORU

Hapšenje i pokolj u Prijedoru izvršeno je poslednjih dana jula i početkom avgusta 1941. U to vrijeme bilo je mnogo taoca u stručnoj školi odakle je pobjegao dr Mladen Stojanović. Bili su pohapšeni željezničari, te još mnogi građani za koje se sumnjalo da su mogli biti u vezi sa ustankom na Kozari. Ustaše su prosto izmišljale i podmetale ljudima da imaju oružje. Radili su kako su htjeli. Bilo je to vrijeme bezakonja.

Kada je počelo hapšenje i pokolj, 30. jula 1941. na večer sam otišla kod roditelja. Pobjegla sam iz stana da me ne bi tražili zbog Milana. Roditelji su mi stanovali u glavnoj ulici, na spratu, gdje se nalazi slastičarna Ramadanovića.

Iste noći 30-tog jula iz Čarakova i okolnih sela sa kolima su dolazile žene i djeca. Dječali su, navodno, ispred partizana, iako na ovoj strani još nije bilo partizana. Bila je to samo improvizacija od strane ustaša kako bi mogli opravdati mjere koje su preduzimali, hapšenja, proganjanja i ubijanja.

Ujutro 31. jula moja majka je izašla iz kuće da bi donijela vode sa bunara ispred stručne škole. Pogledala je prema mostu na Sani i primjetila da se ustaše vuku po zemlji i pucaju. Pucali su u pravcu Tukova preko Sane. Vikali su da dolaze partizani. Moja mati se na brzinu vratila i rekla nam da partizani napadaju. Međutim, mi obaviješteni, znali smo da tamo nema partizana, najmanje u Tukovima.

U toku te ili naredne noći, strijeljali su željezničare grupu po grupu. Izvodili su ih iz škole i strijeljali. Na kraju je ostala samo Marija Milivojević, babica, Rita Biljeko-

vić, u drugom stanju. One nisu strijeljane. Škola je ostala pusta, prazna i krvava.

Sutradon 1. avgusta mi smo bili kod kuće: otac, majka, stric Vaso, njegov sinovac Bogdo, ja i sestra Zdravka. Na prozorima smo spustili zavjese prema glavnoj ulici, a boravili smo u kuhinji, prema Bereku. Pošto nismo imali dovoljno zraka otvorili smo vrata i izišli na balkon. Vidjeli smo preko Bereka ispod lipa neoružane ustaše. Primjetila sam i aščiju Bibića /Bade Bašić ga spominje u svojoj knjizi/: sjedi na klupi sa pištoljem uperenim u ove kuće, vjerovatno zbog toga da spriječi bjegunce i da puca.

Pogledala sam prema glavnoj ulici i primjetila puna kola leševa pokrivenih slamom. Posmatrala sam kroz mali otvor na prozoru. Leševima noge i ruke vire ispod slame. Svi su pobijeni i sada ih vuku. Pretežno su bili Srbi.

Primjetila sam kada su proveli pekara Stevu Bojanića /sin mu je Duško, prvoborac/. Sasvim se dobro sjećam toga detalja. Tjerali su ga u čarapama. Bio je u braon odijelu, lijepo obučen. Mislim da je bila nedjelja. Gona ga sa bajonetom uperenim u ledja. Jedan od ustaša, mislim Huskić, što je poslije strijeljan, govori ovome što goni Bojanića: "Bogati, mekano mu prostri. Dobar je to čovjek". Pomislila sam da ga gona u zatvor, pa misle na prostirku. Međutim, ubrzo su skrenuli u drugu ulicu prema kući dr Mladena Stojanovića, a kada su zašli za ugao, čuo se pucanj. Ubili su ga. Tu su ubili petoricu, pored Steve Bojanića.

Vidjela sam i kada su protjerali Milu Čučića, školskog podvornika, kome su držali bajonet iza ledja.

Mi se nalazimo u kući, u neizvjesnom iščekivanju. Od oružja nemamo ništa. Sjećam se da je otac spremio sjekiru. Valjda je mislio da se brani ako dođu ustaše po njega. Ustaše su obično izvodile iz kuća. Tako je Mile Brdar poginuo pred svojom kućom.

U to vrijeme u našem dvorištu primjetili smo gdje stoje dvojica - domobran i ustaša. Ja i sestra smo ih primjetili kada smo izašle na balkon. Pitali su ima li gore sakrivenih muškaraca. Sestra Zdravka bila je dovoljno prisebna pa je rekla da nema. /U kući su bili otac, stric i brat stričević/.

Hapšenje i pokolji trajali su tri dana.

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-008-041